

İSLÂM
İKTİSADÎ
DÜŞÜNCE
TARİHİ

2

Ed. Mehmet BULUT

Istanbul
Sabahattin
Zaim
Universitesi

TÜRKİYE
KATILIM BANKALARI
BİRLİĞİ

İZÜ YAYINLARI NO: 59

Kitabın Adı

İSLÂM İKTİSADÎ DÜŞÜNCE TARİHİ

Editör

Mehmet BULUT

Tasarım

Gökhan KOÇ

Baskı - Cilt

Seçil Ofset

100. Yıl Mahallesi Matbaacılar Sitesi

4. Cadde No: 77 Bağcılar, İstanbul

Tel: +90 212 629 06 15 www.secilofset.com

Sertifika No: 44903

Baskı Tarihi

İstanbul, 2021

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi / Türkiye Katılım Bankaları Birliği

www.izu.edu.tr

© Her hakkı mahfuzdur.

TAKIM ISBN: 978-605-06675-9-2

2. CİLT ISBN: 978-625-7558-02-0

İSLÂM
İKTİSADÎ
DÜŞÜNCE
TARİHİ

2

Ed. Mehmet BULUT

Kaynakça

- Aydın, A. (2016), “Şah Veliyyullah Dihlevi”, Elli Müslüman Düşünür, Mustafa Tekin (ed.), Pınar Yayıncılık, İstanbul.
- Boynukalın, E. (2003), “Makāsidi’ş-Şeriat” maddesi, DV İslam Ansiklopedisi, C. 27., Sh. 423-427, İstanbul.
- Bulaç, A. (1981), Çağdaş Kavramlar ve Düzenler, Düşünce Yayınları, İstanbul.
- Dihlevi, Ş. V. (1994), Hücetullâhi’l-bâliğa, I-II, Tercüme: Mehmet Erdoğan, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Erdoğan, M. (1994), “Şah Veliyyullah Dihlevi: Hayatı ve Eserleri”, Hücetullâhi’l-bâliğa, C. I, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Es-Sadr, M. B. (1979), İslam Ekonomi Doktrini I-II, Hicret Yayınları, İstanbul.
- Fazlurrahman (1993), İslam, Selçuk Yayınları, İstanbul.
- Fazlurrahman (1996), İslâm ve Çağdaşlık, çev: Alparslan Açıkgenç, Ankara Okulu yayınları, Ankara.
- Hamilton, W. H. (1919), The Institutional Approach to Economic Theory, The American Economic Review, Mar., 1919, Vol. 9, No. 1, Supplement, Papers and Proceedings of the Thirty-First Annual Meeting of the American Economic Association (Mar., 1919), pp. 309-318
- Muhahhari, M. (2014), Felsefe Dersleri I-II, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Özcan, A. (1998), “Hindistan Tarihi” maddesi, TDV İslam Ansiklopedisi, C.18, Sh. 75-81, İstanbul.
- Pekin, T. (2006), Ekonomiye Giriş, Zeus Kitabevi, İzmir.
- Uzunoglu, S. & Aytaç, A. & Yıldız, N. & Yıldırak, K. & Atakişi, A. (2008), Temel Ekonomi, Literatür Yayınları, İstanbul.

AHMED CEVDET PAŞA

1238/1823 - 1312/1895

Ensari Yücel¹

Ahmed Cevdet Paşa (1822-1895) Osmanlı'nın son yüzyılında yaşamış mümtaz bir şahsiyettir. Medreseden yetişmiş bir âlim ve uzun süre devlet hizmetlerinde bulunmuş büyük bir devlet adamıdır. Hukuk, tarih, edebiyat ve düşünce gibi muhtelif alanlarda önemli eserler vermiştir. Cevdet Paşa'nın yaşadığı dönem siyasi, iktisadi, hukuki ve ictimai bakımından buhranlı bir dönemdir. Ülke sorunlarına çözüm arayışındaki aydın ve bürokratların gelenekçi ve modernist yaklaşımları karşısında, kendisi orta bir izlemiştir. İslam medeniyetinin mihenk taşı olan Şeriat'a aykırılık teşkil etmemesi şartıyla Batı dünyasında meydana gelen bilgi, teknoloji ve diğer gelişmelerden faydalanabileceği kanaatindedir. Bir ilim ve devlet adamı olarak yaşadığı dönemin siyasi, hukuki ve iktisadî problemlerine eğilmiş, İslam medeniyeti perspektifinden çözüm önerileri sunmuş ve bunların bir kısmını uygulama imkânı bulmuştur. Bu kapsamda Fransız medeni kanunun tercüme ettirilip uygulanması fikrine şiddetle karşı çıkmış ve Şerî esaslara dayalı ilk kanun olan Mecelle gibi bir şaheserin ortaya çıkmasına öncülük etmiştir. Cevdet Paşa'ya göre, devlet fiyatlara müdahale etmemelidir. Üretim ve ticareti desteklemeli,

1 İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İslam İktisadi ve Finans Bölümü, Öğr. Üyesi

paranın değerini düşüren tahşişe başvurmamalıdır. Harcamalarını düşürmeli, israflardan kaçınmalı ve denk bütçeye önem vermelidir. Ekonomik kalkınma için vergiler düşürülmeli, kapitülasyonlar kaldırılmalı ve anonim şirketler kurulmalıdır. Ahmet Cevdet Paşa'nın hayatı ve fikirlerinin bilinmesi, Osmanlı'nın son yüzyılının aydınlatılmasına ve Batıcılık, Osmanlıcılık ve İslamcılık akımların anlaşılmasına önemli katkılar sağlayacaktır.

Hayatı

Doğum Tarihi, Yeri ve Ailesi

Osmanlı son döneminin büyük âlimi ve devlet adamı Ahmed Cevdet Paşa 27 Mart 1822 (H. 1238) tarihinde Bulgaristan'ın Lofça kasabasında doğdu. Babası Lofça'nın ileri gelenlerinden Hacı İsmail Ağa, annesi Ayşe Sunbul hanımdır. Atalarından Yularkıran Ahmed Ağa, Kırkkilise (Kırklareli)'den yilinda Baltacı Mehmet Paşa ile Prut Savaşına katıldıktan sonra memleketin dönmeyip Lofça'ya yerleşmiştir. Asıl adı Ahmed olup, Cevdet mahlasını, İstanbul'da hocası şair Süleyman Fehim Efendi'den almıştır (1843) (Halaçoğlu & Aydın, Cevdet Paşa, 1993, s. 433-450).

Ahmed Efendi, Lofça müftüsü olan Hafız Ömer Efendi'den Arapça dersleri almıştır. Fevkalade bir başarı göstererek Arapça derslerinde ilerlemiş, Şer'i ilimlerde ise biraz bilgi sahibi olmuştur. Buluğa varmadan Halebi ve Mülteka'yı okumuştur. Daha sonra Hafız Mehmet Efendi'den mantık ve beyan ilimleri alanında dersler almıştır. Henüz 15 yaşını tamamlamış ve 16'sından gün almış olan Ahmed Efendi, babası ve annesinin gönlü olmasa da, büyük babası Ali Efendi'nin ısrarı üzerine yüksek tahsil için İstanbul'a gönderilmiştir (Âliye, 1994, s. 27).

Ahmed Cevdet, 1856 yılında Adeviyye hanımla evlenir. Evliliklerinden bir erkek ve iki kız dünyaya gelmiştir; oğlu Ali Sedat Bey ve kızları Fatma Âliye ve Emine Semiyedir. Ali Sedat Bey, mantık alanında yazdığı kitaplarıyla tanınmıştır. Kızı Fatma Âliye, edebiyat tarihimizde ilk romancı kadın olarak ün yapmıştır (Şimşirgil & Ekinci, 2008, s. 31-32).

Cevdet Paşa 1866 yılında, ilmiyeden mülkiye sınıfına geçmiştir. Uzun süre Devletle muhtelif vazifelerde bulunmuştur. Ömrünün son yıllarını ilme ve çocuklarına ayırmış, yakalandığı kısa süreli bir hastalıktan sonra 26 Mayıs 1895 tarihinde 72 yaşında vefat etmiştir. Cenazesi Fatih Sultan Mehmet Türbesi Haziresine defnedilmiştir (Halaçoğlu, Kendi Kaleminden Ahmet Cevdet Paşa, 1986, s. 6).

Yetiştirdiği Çevre, Hocaları ve Öğrencileri

Ahmed Cevdet Paşa, pek genç yaşta İstanbul'a gelmeden önce Lofça Müftüsünden ders aldığı sıralarda fetva müsevvidliği yaptığı bilinmektedir. Fetvaların yazımı pek güç ve müşkil bir mesele olduğu nazarı dikkate alındığında, henüz 17 yaşını tamamlamamış olan bu genç yetenek, fetvayı tanzim ve tesvid ederken hem Türkçe'ye hâkimiyeti hem de fıkıh ilmine vukufiyeti tamdı (Mardin E. , 1946, s. 13-14).

Kaydolduğu Fatih Medresesinde, İslami ilimlerden hadis, tefsir, fıkıh, kelim, mantık ve adap derslerine devam ederken tatil günlerinde, dışardan felsefe, tabii ilimler, hesap, hendese, cebir, coğrafya ve astronomi dersleri aldı. Diğer taraftan Murad Molla tekkesi şeyhi Mehmed Murad Efendi'den ve şair Süleyman Fehim'den Farsça dersler aldı. Dönemin tanınan riyaziyecisi Vidinli Hocadan, Müneccimbaşı Osman Saib'den, Nuri Efendi'den istifade imkânı buldu. Kısa süre içinde icazet aldı ve genç yaşta Fatih Camii'nde Gelenbevi'nin Burhani'nı ve Dülgeroğlu Camii'nde Kadımir okutmaya başladı. 21 yaşında girdiği imtihanı kazanarak Hamidiye Medresesi'nde hoca olarak göreve başladı (1843) (Keskiöglü, 1966, s. 221).

Cevdet Efendi tahsilini ikmal etmek için İstanbul'a geldiğinde Fatih civarında Çarşamba semtinde bulunan Papazoğlu medresesine yerleşti. İlk derslerini Fatih camiinde Toyramlı Mehmet Efendi'den almaya başladı. Bu hocası döndüncü tabakadan kâbul ediliyordu. Hocasından fazla faydalanamayacağını anlayınca İmamzade Esat Efendi'den akaid Şerhini okudu. Antakyalı Sait Efendi, Denizlili Yahya, Hafız Seyyit, Amasyalı Kara Halil Efendilerden ve Vidinli hocadan feyizlendi. Mantıkçı Birgevi Hoca Şakir Efendiden de icazet almıştı (Mardin E. , 1946, s. 16-20).

Dönemin tanınmış mutasavvıflarından Kuşadalı İbrahim Efendi'nin sohbetlerini takip etti. Bu muhitlerde kabul gören belli başlı tasavvuf ve edebi eserleri okuyarak bilgi ve kültürünü artırarak, edebi zevklerini geliştirme imkânı elde etti. Şiirde Sami ve Nef'i'i taklit etti, inşâda Veysi ve Okçuzade'yi örnek aldı (Halaçoğlu & Aydın, Cevdet Paşa, 1993, s. 433-450).

Çarşamba'daki Murat Molla tekkesine devam ederek orada, tekke şeyhi Mehmet Murat Efendi'den, Mesnevi'yi okuyup Farsçasını geliştirmiş ve bu zattan "Mevlevihanlık" icazeti almıştır. Bu tekkeye birçok ünlü kişilerin yanı sıra, yılda bir, Ramazan ayında, Abdulmecid de iftara gelirdi. Ayrıca Şair Fehim Efendi'nin konağına gider, divan dersleri alırdı. Buraya gelen yüksek derece

devlet memurlarıyla tanışma imkânı bulmuştur. Kendisine Cevdet mahlasını veren de şair Fehim Efendi'dir. Daha sonra bu mahlasla tanınmıştır (Ülkütaşır, 1945, s. 9).

Cevdet Paşa'nın fıkıh ilmine olan ilgisi ve muhabbeti atalarından kalma bir mirastır. Tâlim ve terbiyesini, babası Lofçalı Hacı İsmail Ağadan değil, dedesi Hacı Ali Efendi'den almıştır. Bu zatın babası olan Ahmed Ağa ise dönemin Lofça Müftüsü İsmail Efendi'nin oğludur (Mardin E. , 1946, s. 12).

Ahmed Efendi, zamanın ünlü müderrislerinden fıkıh, hadis, tefsir, adap, ve kelim gibi medrese dersleri yanında, memlekete yeni giren ve giderek önem kazanmaya başlayan matematik, felsefe, tarih ve coğrafya gibi müspet ilimleri de okudu. Müspet ilimleri Mühendishane-i Berri Hümayun (Topçu Harbiyesi) hocalarından Miralay Nuri bey'den aldı. Nuri bey de buna karşılık Ahmed Efendi'den belagat dersi ile Kazîmi (eski fizik) dersini alıyordu (Ülkütaşır, 1945, s. 8). O mürettep tahsilini ikmal ettikten sonra ulumu nakliyeden ziyade ulumu akliyyeye yönelir. Münecim başı Saib Osman Efendi'den riyazi dersleri almıştır (Mardin E. , 1946, s. 22).

Mantık alanında bilgisi ile tanınmış olan Birgivi Hoca Şakir Efendi'den icazet almıştır. 7-8 yıllık bir eğitim döneminde parlak zekası ile tanınmış ve medrese öğrencileri arasında parmakla gösterilen bir öğrenci olan Ahmed Efendi, hocalarının yokluğunda, onlara vekalet etmiş ve onların yerine dersler vermiştir. Çok çalışmayı seven Ahmed Efendi, pek çok kere geceleri kitap okurken uyuyakaldığı olmuştur (Ülkütaşır, 1945, s. 8-9).

Kişilik Özellikleri

Cevdet Paşa henüz talebelik yıllarında zekâsı, bilgisi, görüşlerindeki isabeti ile dikkatleri üzerine çekmiştir. Hocalarıyla yaptığı münazaralarda bunu belli etmiştir (Şimşirgil & Ekinci, 2008, s. 32). Araştırma ve münakaşayı seven bir kişilikte olduğundan, talebelik yılları buna dair pek çok hatıralarla doludur. Ders esnasında düşündürücü sorular sorar ve ikna olmadığı zaman münakaşaya girer, hele kendi seviyesindeki arkadaşlarıyla mubaheseye girer ve üstünlüğü sağlayana kadar sürdürürdü (Mardin E. , 1946, s. 20-21).

Lofça'da öğrenimi sırasında cami dersi hocalarından ve sonradan Şeyhülislamlığa kadar yükselecek olan Kara Halil Efendi, bu genç ilim talebesini takdir etmiştir. Kara Halil Efendi, mübahase ve ilmi tartışmaları ile şöhret kazanmış ve bütün mübahaselerden başarıyla çıkan biriydi. Hocanın etrafında münakaşacı talebeler toplanıyorlardı. Lofçalı Ahmed Cevdet ilmi bahislerde

hocası ile uzun tartışmalara girerdi. Bu zeki ve ateşli talebenin münakaşaya girdiği diğer bir hocası ise mütekebbir ve mağrur olarak bilinen Vidinli Mustafa Efendi'dir. Bir gün kendisiyle girdiği çetin münakaşa sebebiyle, talebesi Ahmed'i azarlar. Talebe de hocasına kırılır ve günlerce dersleri susarak takip eder. Hakşinas biri olan hocası bir gün sözü tekrar aynı mevzuaya getirir ve geniş izahat yaptıktan sonra talebesi Ahmed'in haklı olduğunu söyler. Cevdet Paşa yıllar sonra bu olayı anlatırken "evvelki muamelesinden ne kadar dilgir oldumsa bu muamelesinden dahi ol kadar memnun ve müftehir oldum ve bu keyfiyet bir kat daha derse devam ve ikdamıma sebep oldu", der. Onun ilme olan iştiağını fark edenler, İstanbul'da mektebe devam etmesini tavsiye ve teşvik etmişlerdir (Baysun, 1954, s. 215). Tam bir ilim aşığıydı. Yetişmesinde kendisinin de özel gayreti vardı. Tatil dönemlerinde dahi kitap okuduğunu, sadece bayram günlerinde tatil yaptığını bizzat kendisinden öğreniyoruz (Halaçoğlu & Aydın, Cevdet Paşa, 1993). Merhumun cerbezeli bir aklı, yüksek bir zekâsı ve ihata eden bir kalemi vardır. Bu özellikleri Koca Reşit Paşa'nın dikkatini çekmiş ve kütüphanesine memur tayin etmiştir (Mardin E. , 1946, s. 15).

Cevdet Paşa, yazdığı eserlerinde ve aldığı görevlerde, devlet idaresinin bozulan taraflarını düzelten ve devlet ricalinin yolsuzluklarını çekinmeden eleştiren, çoğu meselelerde isabetli kararlar veren, ilim dünyamıza kıymetli eserler bırakan mümtaz bir şahsiyettir (Halaçoğlu, Kendi Kaleminden Ahmet Cevdet Paşa, 1986, s. 6).

Ahmed Cevdet Paşa, eşi ve çocuklarıyla olan sağlam ilişkisi, onun iyi bir aile reisi olduğunu göstermektedir. Taşra memuriyetleri sırasında eşine mektuplar yazmış, onların ihtiyaçlarını gidermeye çalışmıştır. İstanbul dışında olduğu sıralarda aile işlerini eşine bırakırdı. Eşi Adeviyye hanımın eli çok açık olduğundan ikazda bulunmaktan geri durmazdı. Eşine ve çocuklarına hediyeler alıp göndermeyi severdi. Çocuklarının tahsiliyle yakından ilgilenmiş, hem çocukları hem de konaktaki hizmetçilerin çocuklarının eğitimi için de hoca tutardı (Şimşirgil & Ekinci, 2008, s. 44-45).

Cevdet Paşa, Osmanlı Devleti'nin en buhranlı döneminde yaşamış bir ilim ve devlet adamıdır. Bu iki vasfını hayatı boyunca sürdürmüş, ilim adamı yönüyle Osmanlı eğitim kurumlarının iyileştirmesine çalışırken, devlet adamlığı döneminde, bildiklerini uygulama imkânı bulmuştur (Oklay, 2014, s. 246). Yahya Kemal'e göre o dengeli bir devlet adamı ve medreseden yetişmiş bir Avrupalıdır (Kemal, 1975, s. 114).

Cevdet Paşa'nın çeşitli yönleri vardır. Devlet adamlığı vasfı, diğer alanlardaki vasfı kadar şöhret bulmamıştır. Onun büyüklüğü fikir adamlığı, tarihçiliği ve hukukçuluğundadır. İleri görüşlü bir devlet adamı idi. 24 Nisan 1877 yılında patlak veren Osmanlı-Rus savaşının çıkmaması için dâhiliye nazırı olarak bütün gücünü ortaya koymuştur. Ruslarla harbe girilirse yeniliriz, Ruslarla anlaşalım demişe de dönemin sadrazamı İbrahim Ethem Paşa, savaşa girildiğinde bir taraftan İngilizler'den destek görecekları ve Orta Asya'daki Müslümanların ayaklanacağı beklentisi, diğer taraftan İstanbul'daki İngiliz elçisinin kışkırtmasına kanarak Ruslarla savaşa girilmiştir. Sonuçta, Balkanlar elden gittiği gibi artık Osmanlı bir daha belini doğrultma imkânı da bulamamıştır (Kuran, Devlet Adamı Olarak Cevdet Paşa, 1997, s. 3-4).

Bu büyük şahsiyetin özelliklerinden biri de ikbal ve iktidar hırsına sahip olması dikkati çekiyor. Memuriyet hayatında üstlendiği vazifeleri bihakkın yerine getiren Cevdet Paşa, Tanzimatın banisi Reşit Paşa vefat ettiğinde (1959) henüz 35 yaşındadır. Zamanla devlet tecrübesi kazanan genç hocanın, kalbinde beslediği gizli emeller gün yüzüne çıkıyordu. 1860 yılında sadaret müsteşarı vefat ettiğinde bu göreve namzed İsmail Afif Bey ve Besim Bey hakkında tereddüt hâsıl olunca Tezahir'inde bahsettiğine göre kendisinin de tayini gündeme geldiğini, yine Vidin eyaleti, bir ara da Bosna eyaleti valiliği teklif edildiğinden bahsetmektedir (Baysun, 1954, s. 217).

Cevdet Paşa üzerine çalışan araştırmacılar onun devlet adamlığı, tarihçi, vakanüvis, hukukçu, filolog olmak üzere çok sahada çalışmış, bunu her telden heveskârane çalıp yeteneğini ispat için bir iki eser veren biri değil, ele aldığı her konunun hakkını vererek, büyük başarı göstermiştir (Baysun, 1954, s. 213-214).

Şair Süleyman Hilmi Efendi'nin Karagümrükteki konağına gidip kendisinden istifade etmiş, gazel ve kaside yazmıştır. Hilmi Efendi bu genç yeteğe, kendinden önce aynı mahlasla iki şairin daha olduğunu ve bunlar arasında kaybolacağı endişesini taşıdığı için Vehbi mahlasını vermeyi uygun görmemiş, ona Cevdet mahlasını vermiştir (Baysun, 1954, s. 215).

İlmi Özellikleri ve Mensubiyeti

Tarihte ilim, sanat, edebiyat, tarih, hukuk veya siyaset alanlarında başarılı insanlara rastlamak mümkündür. Ancak bu alanların tümünde başarılı şahsiyetler pek az görülür. Söz konusu şahsiyetlerden biri de şüphesiz Cevdet Paşa'dır. Kendisi Osmanlı Devleti'nde önemli görevlerde bulunmuş bir devlet

adamı; hukuk, edebiyat ve tarih, düşünce alanlarında önemli eserlere imza atmış bir ilim adamıdır. Türkçe'nin kavaidi ve belagati ile uğraşmış bir filologdur. Hukuk alanında Düstur ve Mecelle çalışmaları, onun ismiyle bütünleşmiş iki mefhumdur. Yazdığı Tarih-i Cevdet, Kısas-ı Enbiya, Maruzat ve Tezakir eserleri, onun tarih ve tarih felsefesi alanındaki uzmanlığını ispat etmiştir. (Baysun, 1954, s. 213-214). Kendi ifadesiyle, okuduğunu anlayacak kadar Bulgarca ve Fransızca, okuyup yazacak kadar Arapça ve Farsça biliyordu (Halaçoğlu & Aydın, Cevdet Paşa, 1993).

Cevdet Paşa, 19. asrın Osmanlı ve İslam dünyası'nın en büyük mütefekkir ve kapsamlı âlimidir. Mederese eğitimi almasına rağmen, medrese kalıplarını aşarak, o zamanın ilimlerini ve yabancı dili öğrenerek bilgi birikimini artırmıştır. Avrupaya eğitim için gönderilmemiş olmasına rağmen, bilgi ve zekâsıyla onlar arasında önemli bir konum sahibi olmuş, devlet kademelerinde önemli vazifeler üstlenmiş ve bunları başarıyla icra etmiştir. Devletin resmi tarihçisi olarak görev almış, sadece olayları nakletmekle kalmamış, sebepleri üzerinde de durmuştur. Aynı zamanda büyük bir hukukçu olan Cevdet Paşa, Fransız Medeni Kanununun tercüme edilerek uygulanması fikrine karşı gelmiş ve Mecelle'nin tanziminde önemli görevler üstlenmiştir. Dil ve belâğatla uğraşmış, ilk Türkçe mantık kitabını yazmıştır. Her bilginde rastlanmayan önemli icraatlarda bulunmuştur. Maarif Nazırlığı, Adliye Nazırlığı gibi görevlerde bulunduğu sırada, ıslahat çalışmaları ve bakanlıkların yeniden yapılandırılmasına öncülük etmiştir (Bolay, 1997, s. IX).

Cevdet Paşa büyük bir edip ve din bilginidir. Kendi yöntemiyle şiirler yazmış, fakat bu alanda çok iddialı olmadığı için büyük şairler arasında adı zikredilmez. Şiirlerinde kuvvetli bir dil, büyük bir ilim ve geniş bir kültürden beslenen bir mana hâkimdir (Şimşirgil & Ekinci, 2008, s. 40). Ahmed Cevdet Paşa, tarih felsefesi ve metodolojisi anlayışında, İbn-Haldun'un etkisiyle, seleflerinin vak'anüvis tarihçiliğinden farklı bir yol izlemiştir. Hadiseleri bütün olarak ele aldıktan sonra sebep ve sonuç ilişkisini ortaya koymaya çalışır ve yer yer kendi çözümlerini sunar (Şimşirgil & Ekinci, 2008, s. 34).

Cevdet Paşa Avrupa'da gelişen fikir ve olayların tahlilini yapmış ve değerlendirmede bulunmuştur. Ona göre, Avrupa din ile aralarına mesafe koymuştur. Din yerine vatan kavramını ön plana çıkarmıştır. Feodalite dönemi sonrasında, çocuklar vatan kavramını daha fazla işiterek büyümüşlerdir. Avrupa'yı körü körüne taklidin, toplumumuzda onulmaz yaralar açacağı bilincindedir. Dolayısıyla Gayret-i diniye yerine gayret-i vataniye kavramının kullanılmasına karşı çıkmıştır (Şimşirgil & Ekinci, 2008, s. 35).

Merhumun akli ve nakli ilimlere olan vukufiyeti herkesce kabul edilen bir gerçektir (Mardin E. , 1946, s. 15). Kıymetli ve fazıl bir âlim olan Cevdet Paşa, hukuk ilmindeki uzmanlığı, diğer ilimlerdeki belirgin ve üstün vasıflarıyla mukayese edildiğinde tali kalır. Merhum dikkatlerini, yekdiğeriyle ilişkileri az olan pek çok ilimlere dağıtarak, büyük bir istidada, kuvvetli bir kaleme, her meselenin en derin noktalarına nüfuz kudretine ve parlak zekasına rağmen belirli bir alanda ihtisaslaşmamıştır. Cevdet Paşa, bir hukuk ve fıkıh uzmanı olmaktan çok hukuk ilminin gelişmesine hizmet eden, tercih edilen fıkhi hükümleri kanunlaştıran, düsturları meydana getiren, tarih ve tarih felsefesinin gelişmesine öncülük eden, Türkçe'nin kaidelerini ortaya koyarak dilimizi sadeleştiren, maliyemizin kullandığı takvime eleştiri getiren ve yönetimde güç ve karışık meseleri çözen değerli bir ilim adamı ve müstesna bir devlet ve siyaset adamıdır (Mardin E. , 1946, s. 7).

Cevdet Paşa'nın Batı hukuku ile unsiyeti azdır. Kamu hukuku'nda Sultanın yetkileri hususunda düşünceleri, çağdaşlarından ayrılmakta ve meşrutiyete ilişkin düşünceleri muasırılarkinden farklılık arz etmektedir. Ancak yetiştigi İslam terbiyesi icabı, hürriyeti sever ve istibdadın her türlüüne karşıdır (Mardin E. , 1946, s. 9-10).

Berkes (2002) Cevdet Paşa'nın sadece bir fıkıh teknisyeni olarak sunulmasına karşı çıkmıştır. Paşa, İslam ilimlerini öğrenmiş, kavramış, kapsamına hakim ve açık düşünceli biridir (Berkes, 2002, s. 224).

Oklay'a (2014) göre, Cevdet Paşa, “duygularıyla Osmanlıcı ve İslamcı, çalışma yöntemiyle batıcı bir kimliğe sahiptir”. Türkçenin ilim ve fen dili olmasına güyük gayretleri olmuştur. Keçecizade ile birlikte yazdığı Kava'id-i Osmaniyye, Türkçenin ilk dilbilgisi kitabı olarak kabul edilmektedir (Oklay, 2014, s. 237).

Tedrisatında ulumu akliyei tercih etmiş, Fatih camiinde Gelenbevi Burhan'ını tedris etmiş Dülgeroğlu camiinde de hikmetten Kazımiri okutmuştur. Tarih ilminde derinliği herkesin müsellemidir. Edebiyat mahfillerinde bulunmuş Acem ve Arap edebiyatı üzerine çalışmaları olmuş ve tasavvufla da uğraşmıştır (Mardin E. , 1946, s. 23-25).

Cevdet Paşa, icthad konusunda “bab-ı ictihad şer'an mesdud değilse ise de, müctehid-i mutlak derecesine varmak bi-hasebi'l-hal müteassir ve belki müteazzir olduğundan örfen bu seddolunmuştur”, diyerek ictihat fikrine

muhafazakar bir yaklaşım göstermiştir. Bu menfi yaklaşımının sebebi, âlim yokluğu mu yoksa itihadların oluşturacağı siyasi ve dini karışıklıkların önüne almak mı, bilinmez. Ancak İslam tarihi tecrübesinde, vahabiliğin sebep olduğu karışıklık, ihtilaf ve isyanların önüne geçmeyi amaçlamış olabilir (Şeker, 2011, s. 24-25).

Cevdet Paşa, itikatta Maturidi ve amelde Hanefi mezhebine mensuptur. Mecelle çalışmalarında takip ettiği yöntem dikkate alındığında mezhep içinde racih olmayan bazı görüşler tercih etmişse de mezheplerarası telfike yönelmemiştir. Medrese eğitimi dışında eğitim almış olsa da medrese kültürünün etkileri, muhtelif alanlarda yazdığı eserlerde görülmektedir.

Aldığı Görevler ve İlmi Kariyeri

Ahmed Cevdet Paşa, 1843 yılında henüz 21 yaşında, Hamidiye Medresesi imtihanını kazanarak maaşa bağlandı (Keskiöğlü, 1966, s. 221). 1945 yılında, İstanbul müderrisliği rüusunu almaya başladı. Bir yıl içinde, Koca Reşit Paşa ile tanışma imkânı oldu. Reşit Paşa, Cevdet Efendi'nin zekâ ve bilgisini farketmiş, onu sevmiş ve korumuştur. Daha sonra onu önemli görevlere getirmiştir. Onu Ali ve Fuat Paşalarla tanıştırmıştır (Ülkütaşır, 1945, s. 10).

Cevdet Paşa, Osmanlının son döneminde derin izler bırakan önemli Padişahlara ve olaylara tanıklık etmiştir. Bosna ve Kozan'ı ıslah etmiş, Bursa, Maraş, Yanya ve Halep'te valilik görevlerinin yanı sıra Adliye, Ticaret ve Maarif nazırlığı yapmıştır. Mecelle Cemiyeti başkanlığı, 12 cilt İslam Tarihi yazarlığı ve II. Abdulahamit'in isteği üzerine, 1839-1876 yıllarını ele almış ve Maruzat adıyla kitaplaştırmıştır (Yazan, 1997, s. 10-11).

Fehim Efendi, Azeri şairlerinden Tebrizli Saib'in divanına başladığı Şerhi tamamlamaya ömrü kâfi gelmemiş, onu tamamlamayı Cevdet Paşa üstlenmiştir. Bu işi büyük bir başarı ile tamamlayan Cevdet Paşa, ilgili dairece takdir edilmiş ve rütbesi yükseltilmiştir (1848). Aynı yıl Koca Mustafa Paşa, onunla şifahi emirlerini olağan üstü bir vazife için Bükreş'de bulunan Fuat Efendi'ye göndermiştir. Bir aylık süreliğine Bükreş'te kaldıktan sonra İstanbul'a dönmüştür (Ülkütaşır, 1945, s. 10). 1850 yılında Meslis-i Maarif-i Umumiyye üyeliğine ve Darulmuallimin (erkek öğretmen okulu) müdürlüğüne atanmıştır. Çok geçmeden, kendisine Encümen-i Daniş üyesi görevi verilmiştir (Keskiöğlü, 1966, s. 222).

16 Mark 1848 tarihinde açılan Darulmualliminin ilk gayesi rüştüyelere öğretmen yetiştirmektir. 1869 nizamnamesinden sonra adı Darulmuallimin-i Rüsti olarak değişmiştir. Bu okulun müdürlüğüne 1950 yılında Ahmed Cevdet Paşa getirilmiştir. Okulun ilk nizamnamesi de 1851 yılında, kendisi tarafından kaleme alınmıştır (Oklay, 2014, s. 241).

Ahmed Cevdet Paşa, 1951 yılında Reşit Paşa'nın teşebbüsü ile açılan "Encümen-i Dâniş-Akademi" asli üyeliğine seçilmiştir. Abdulmecid'in huzurunda Encümen adına Hayrullah Efendi'nin yaptığı açılış konuşmasını Cevdet Paşa hazırlamıştı. Yeniden yazıp hazırladığı Kavaid-i Osmaniye Encümen'in ilk eseri oldu. Paşa'nın rütbesi yükseldi ve "Kıbarı-Müderrisin" arasına girdi (Ülkütaşır, 1945, s. 11). Cevdet Paşa, 1854 yılında daha önce yazmaya başladığı Tarih'inin ilk üç cildini tamamlayarak Abdulmecid'e sundu. Bunun üzerine Süleymaniye derecesine yükselen Paşa, 1855 yılında Vakanüvis olarak atandı (Ülkütaşır, 1945, s. 12). 1856 yılında Mevleviyet derecesindeki Galata Kadılığına tayin edildi. Aynı senenin sonunda Mekke kadılığı görevine getirildi (Şimşirgil & Ekinci, 2008, s. 23).

Ahmet Cevdet Paşa, 1957 yılında fıkıhın muamelat kısmını "Metn-i Mehtin" adıyla bir kitap haline getirilmek üzere "Mesclis-i Âli-î Tanzimât" daireesinde kurulan cemiyetin başına getirildi (Ülkütaşır, 1945, s. 12). Bu görevde iken Ceza Kanunname-i Humayun'u, Arazi Kanunnamesi ve Tapu Nizamnamesi'nin hazırlanmasında çok hizmeti geçmiştir (Şimşirgil & Ekinci, 2008, s. 23).

Ahmed Cevdet Paşa, Halep valiliği yapmış, daha sonra Evkaf, Maarif, Adliye, Dâhiliye, Ticaret ve Ziraat nazırı olarak görev yapmıştır. Bursa, Maraş, Yanya, Suriye valilikleri yapmış, Divanı-ı Ahkâm-ı Adliye, Şura-ı Devlet Tanzimat Dairesi ve Mecelle heyeti başkanlığı yapmıştır (Halaçoğlu, Kendi Kaleminden Ahmet Cevdet Paşa, 1986, s. 5-6).

Sultan II. Abdulhamit döneminde önemli görevlerde bulunmuş ve II. Abdulhamit'e inanmış ve bağlanmış olan Ahmed Cevdet Paşa'nın sadarete getirilmeyişinin nedeni, acaba medreseden yetişmiş bu âlim zatın, ilminden mi ürkmüş, yoksa devlet işlerini ona teslim edecek güveni mi kazanamamıştı, bilinmez. Fakat Hayrettin Paşa'nın ayrılmasından sonra Cevdet Paşa, dokuz ay sadaret makamında Meclis-i Vükelaya başkanlık etmiştir (Baysun, 1954).

Eserleri ve Muhtevaları

İktisadi Konular Üzerine Yazmış Olduğu Eserleri ve Muhtevaları

Genel içeriği

Cevdet Paşa'nın iktisadî meselelere dair yazmış olduğu müstakil bir eseri yoktur. Ancak bir ilim, fikir ve devlet adamı olarak iktisadî konulara bigâne kaldığı söylenemez. Tezakir ve Maruzat adlı eserlerinde, Batı'da gelişen iktisadî düşüncelerin tahlil ve tenkidi yapmış, tarihteki izlerini sürmüştür. Pek çok iktisadî konulara ilişkin görüşlerini belirtmiştir. Osmanlı'nın son dönemlerindeki iktisadî gelişmeler, ticaret ve borçlar hukukunda yeni düzenlemeleri gerekli kılmıştır. Bu alanda hukuki düzenlemeler yapmak üzere kısaca Mecelle diye bilinen "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye"nin hazırlanmasına öncülük etmiştir.

Mecelle, borçlar, eşya ve usul hukuku'na dair fihhi hükümlerin kanun tekniğine göre derlenmesidir. "Mecelle" bir takım meseleleri derleyen kitap anlamına gelmektedir. Tamamen Hanefi mezhebine göre hazırlanmıştır. Hanefi mezhebi dışındaki görüşlere yer verilmemiştir. Asırlarca hâkimlerin başvuru kaynağı olarak kabul edilen "Mülteka" adlı eserden ve diğer fetva kitaplardan yararlanılarak, 1851 maddelik bir kanun vücuda getirilmiştir (Akgündüz & Öztürk, 2000, s. 422-423).

Konu başlıkları

Cevdet Paşa, Tezakir ve Maruzat adlı eserlerinde denk bütçe, iktisadî buhran, ekonomi-politik, vergilendirme, piyasanın işleyişi, fiyatların oluşumu, Kamuda israf ve borçlanmalar, Osmanlı'da anonim şirketlerin kurulması, devletin ekonomideki yeri ve fonksiyonu, haksız vergiler ve dış ticaret politikası gibi konulara değinmiştir.

Hazırlanmasında öncülük ve başkanlık ettiği Mecelle ise şu konularda hukuki düzenlemeler içermektedir: Satım, Kira, Kefalet, Havale, Rehin, Emanet, Hibe, Mal Gasbı, Hacir, İkrâh, Şufa, Şirketler, Vekâlet, Sulh, İbra ve İkrar.

Eserlerine yazılmış Şerhler

Mecelle'ye çok sayıda Şerh yazılmıştır. Bunlar: 1. Ali Haydar Efendi'nin *Dürerü'l Hükkâm Şerhu Mecelleti'l Ahkâm* (İstanbul 1310-1316). Bu Şerhin Arapça'ya tercümesi Fehmî el Hüseyinî tarafından yapılmıştır. 2. Mesut Efen-

di'nin *Mirât-ı Mecelle* (İstanbul 1297/1299). 3. Kırımlı Abdülsettar Efendi'nin *Mecelle Şerhi Teşrih* (İstanbul 1296). 4. Selim b. Rüstem el Bâz tarafından yazılan *Şerhu'l Mecelle* (Beyrut 1888-1889). 5. Kuyucaklızâde Âtîf Efendi'nin *Mecelle Şerhi* (İstanbul 1311-1318). 6. Muhammed Halid Attasî'nin *Şerhu'l Mecelle*. Bu eser Müftü Emced Ali tarafından Urduca'ya kazandırılmıştır (İslamabad 1986). 7. Hacı Reşit Paşa'nın *Rûhu'l Mecelle* (İstanbul 1326-1328). 8. Hâfız Mehmed Ziyâeddin'in *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye Şerhi* (İstanbul 1321). Ayrıca, *Mecelle* Fransızca, İngilizce, Almanca, Rumca, Boşnakça, Arapça, Urduca, Bulgarca ve Malayca dillerine tercüme edilmiştir (Aydın, 2003).

Eserleri üzerine yapılmış akademik çalışmalar

Mecelle ve Cevdet Paşa'nın diğer eserleri üzerine çok sayıda akademik çalışma yapılmıştır. Burada çalışmanın sınırlılığından dolayı birkaçı zikredilecektir: 1. Ebü'l Ula Mardin, "*Mecelle*", Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi. 2. Sami Erdem, "*Türkçede Mecelle Literatürü*", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 3, Sayı5, 2005. 3. Mehmed Âkif Aydın, "*Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara, 2003). 4. Ahmed Zeki Özgür tarafından yapılan doktora çalışması: "*Ahmed Cevdet Paşa'nın Sosyal ve İktisadi Görüşleri*" (MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü 1997).

Diğer Konular Üzerine Yazdığı Eserleri ve Muhtevaları

Ahmed Cevdet Paşa, pek çok alanda eser vermiştir. Eserlerinin muhtevaları esas alınarak hukuk, tarih ve dil ve kavaid başlıkları altında, kalan eserleri ise diğer eserleri başlığı altında ele alınacaktır.

Hukuk Alanındaki Eserleri: 1. *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*. Kırım savaşından sonra Avrupalıların Osmanlı'ya müdahalesi giderek arttı. Günlük meydana gelen ticari davalara bir ticaret mahkemesi tek başına yetmez hale gelmişti. Bazı zevat Fransa kanunlarının tercüme ettirilip, nizamiye mahkemelerinde uygulanması taraftarıydı. Diğer taraftan yabancılar "Kanununuz ne ise meydana koyunuz. Biz de görelim ve teba'amıza bildirelim," diyorlardı (Paşa C. , Tezâkir (1-12), 1986, s. 63). İçerden ve dışardan gelen baskılar neticesinde Osmanlı Devleti, Tanzimat ve Islahat hareketleriyle her alanda bir takım düzenlemeler yapmaktaydı. Osmanlı'da o zamana kadar mahkemelerde uygulanacak ortak bir medeni kanun yoktu. Hâkimler, uyuşmazlıkları fıkıh kitaplarında yer alan içtihatlarla göre çözüyorlardı. Bazı siyasetçi ve yazarlar, Mısır'da olduğu gibi, Fransız medeni kanunun tercüme ettirilip Osmanlı mahkemelerinde uygulan-

masını savunuyorlardı. Cevdet Paşa, bu fikirlere şiddetle karşı durmuş, medeni kanunun bir milletin varlığının esası olduğunu, onun başka milletlerden alınıp tatbik edilmesinin, kendi medeniyet varlığını ve toplumunu yok edeceğine inanıyordu. Osmanlı bir İslam devleti olduğuna göre medeni kanunu da fıkha dayandırılması gerekirdi. Nihayet bir medeni kanunun hazırlanmasına karar verildi ve Cevdet Paşa başkanlığında, altı kişilik bir heyet Mecelle'nin yazımına başladı.

Mecelle'nin hazırlanmasında birinci sebep, Osmanlı'da Nizamiye Mahkemelerin kurulması, ikinci sebep ise Nizamiye Mahkemelerinde görev icra eden hâkimlerin bilgilerinin yetersizliği idi. Batı'nın baskısı sonucu ilan edilen Tanzimat Fermanı'nın gereği olarak, yargı sisteminde bir takım düzenlemelere gidilmişti. Mecelle'nin hazırlanması, bu düzenlemeler kapsamında görülebilir (Akgündüz & Öztürk, 2000, s. 423). Modern kanun tekniğine göre hazırlanan Mecelle, bir mukaddime ve on altı kitaptan, 73 bab ve 1851 maddeden meydana gelmektedir. Mecelle peyderpey yürürlüğe girmiştir. İlk 100 madde ile Kitabü'l Büyu' 1869 yılında, son kitap Kaza ise Eylül 1976 yılında kanunlaşmıştır (Erdem, 2005, s. 674-75).

Paşa'ya göre, Avrupâda ilk tedvin olunan Kanunname Roma Kanunnamesidir. İstanbul'da ilmi bir heyet tarafından tertip ve tedvin olundu. Bu Kanun Avrupa kanunlarının esası sayılır ve muteber görür. Fakat Mecelle-i Ahkam-ı Adliye'ye benzemez. Aralarında çok fark vardır. Çünkü o beş altı kanun uzmanı tarafından yapılmış iken, Mecelle beş altı fakih zat tarafından, vaz-ı ilahi olan Şeriat-ı garra'dan alınmıştır. Bir kanun uzmanı yaptığı değerlendirmede şöyle demiştir:

Alemde Cem'iyet-i ilmiyye vasıtasıyla re'sen iki def'a kanun yapıldı. İkisi de Konstantiniyede vuku' buldu. İkincisi tertip ve intizamı ve mesailinin hüsn-i tensik irtibatı hasebiyle evvelkiye çok müreccah ve faiktir. Beynlerindeki fark dahi insanın ol asırdan bu asra kadar alem-i medeniyyette kaç adım attığına bir güzel mikyastır (Ahmet Cevdet Paşa, Tezâkir (1-12), 1986, s. 64).

Mecelle'nin başında yer alan külli kaidelerin çoğu İbn-i Nüceym'in El-Eşbah ven- Nezair' gibi eserlerden iktibas edilmiştir. Bu konuda yazılmış diğer eserler şunlardır: Debusi'nin Tesisü-n- Nezair, Celalettin Süyuti'nin El-Eşbah ven- Nezair, Şam müftüsü Mahmut Hamza'nın Elferaid-ül Behiyye, Musa Carullah'ın Kavaid-i Fıkhiyye'sidir.

Çeşitli alanlarda eserler veren Cevdet Paşa, fıkha dair “Risaletülvefa” gibi küçük eseri dışında eseri yoktur (Mardin E. , 1946, s. 11-12).

Çok sağlam bir hukuk mantığıyla hazırlanan Mecelle, uzun süre başta Türkiye olmak üzere Mısır, Irak, Suriye, Lübnan, Hicaz, Kıbrıs, Filistin ve İsrail gibi pek çok ülkede uygulama alanı bulmuştur. 1928 yılına kadar Bosna ve Hersek, 1984 yılına kadar da Kuveyt’te uygulanmıştır (Akgündüz & Öztürk, 2000, s. 425).

2. *Düstur*. Cevdet Paşa’nın çalışmaları Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye ile sınırlı kalmamış, birçok nizamname ve layihaların da yazarıdır (Baysun, 1954, s. 226). “Tabu Nizamnamesi”nin hazırlanması (1847), ilk medeni kanun Metn-i Metin’i yazma teşebbüsü (1855), Ceza Kanunname-i Humayun (1858) Ahmed Cevdet Paşa başkanlığında kurulan komisyonlar tarafından çıkarılmıştır (Yıldırım, 2015, s. 125-127). Bütün kanunların biraraya getirilmesi fikrini ilk ortaya atan ve yapan Ahmed Cevdet Paşa’dır.

Tarih Alanındaki Eserleri: 1. Tarih-i Cevdet. Osmanlı’da 1774 yılında meydana gelen Küçük Kaynarca Antlaşması’ndan 1826 yılı Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasına kadar geçen dönemin olaylarını içeren Tarih-i Cevdet adlı eseri on iki ciltten meydana gelmektedir. Otuz yılda tamamlanan bu eserin kaynakları arşiv kayıtları, resmi tezkireler, vak’anüvis tarihleri, sefaretnameler ve kendi hatıralarıdır.

Cevdet Paşa’ya göre, tarihçinin görevi, edebi ve belagati yüksek bir üslupla sanat yaparak bir hüner ortaya koymak veya birini jurnalleyerek hikâyeleri aktarmak olmamalıdır. Zira tarihçi, olayların ortaya çıkış sebeplerini araştırarak, ibret ve ders verecek faydalı bilgiler aktarmalıdır (Paşa A. C., 2016, s. 63). Tarihçi olarak Cevdet Paşa, Osmanlı’nın Tonbee’si denilebilir. Medeniyetin doğması için yerleşik hayatı şart koşar. Her iklimde medeniyetlerin gelişmesi mümkün değildir. Paşa da Tonbee gibi yeryüzünde belli medeniyetlerin olduğunu ve bunların bir gün sona ereceğini düşünür. Her medeniyet önceki medeniyetlerin mirasına konar, ancak onu diğerlerinden ayıran iktisadi, sosyal ve siyasi yönleri vardır (Yazan, 1997, s. 12).

2. *Tezaki-i Cevdet*. Cevdet Paşa’nın vak’anüvisliği dönemindeki (1855-1865) olaylara dair tuttuğu notlardan oluşan bu eseri, hatırat niteliğindedir. Kırk tezkireden oluşan eser, kendinden sonra vak’anüvis olan Ahmed Lütfi Efendi’ye tezkireler halinde gönderilmiştir. Cevdet Paşa’nın hatıra ve otobiyografisi türündeki Tezaki’inde, dönemin eğitim, hukuk, coğrafya, saray ve toplum

hayatına ilişkin bilgiler yer almaktadır (Gündüz, 2012, s. 50). Cavid Baysun, Tezakir-i Cevdet hakkında yazdığı önsözünde şu bilgilere yer vermektedir: Kitap, Paşa'nın 1281 yılına kadar vekanüvislik yaptığı yıllardaki hadiselerle- rin yanı sıra, Abdulmecid'in tahta gelişinden itibaren meydana gelen olayları, kendi hayatını ve 1288'den sonraki dönemle ilgili 40 olaya yer vermiştir (Paşa C. , Tezâkir (1-12), 1986, s. XI).

3. *Maruzat*. Cevdet Paşa, Sultan II. Abdulahamid'in emriyle, 1839-1876 yılları arasındaki tarihi ve siyasi olayları kaleme aldığı bu eserini (Keskiöğlü, 1966, s. 227) padişaha sunduğu için Maruzat adını vermiştir. Tanzimat'tan II. Abdulahamid'in ilk dönemlerine kadar ele alınan olaylar, zaman dilimine göre beş cüzdandan oluşmaktadır. Dönemine göre sade bir dil kullanılmıştır. Tezakir ile aynı dönemde yazılmış olmasına rağmen, şekil ve içerik bakımından önemli farklılıklar arz etmektedir.

4. *Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*. Sade bir dil ve tatlı ifadelerle olayların ele alındığı bu eserde (Keskiöğlü, 1966, s. 227), Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e kadar gelen peygamberlere ait kıssalar, Hz. Peygamber'in hayatı, İslamın doğuşu, yayılması, Hulefa-i Raşidin dönemi, Abbâsî ve Emeviler dönemi, diğer Türk-İslam devletleri ve Osmanlı'nın 1439 yılına kadar olan dönem ele alınmıştır. Eserin Tamamı 12 cilttir.

5. *İbn-i Haldun Mukaddimesi*. Osmanlı döneminde İbn-i Haldun'un mezkur eserinin ilk tercümesi I. Mahmut döneminde yapılmıştır. Dönemin Şeyhülislamı Pîrîzâde Sâhib Efendi tarafından tercümesine başlanmış ve beş faslı tamamlanmıştır. Eserin kalan son kısmı, Cevded Paşa tarafından tercüme edilmiştir. İbn-i Haldun'un el-İber adlı tarih kitabına giriş olarak yazdığı Mukaddime, tarih felsefesi, tarihin önemi ve tarihçilik mesleğine dair görüşlerini içermektedir (Halaçoğlu & Aydın, Cevdet Paşa, 1993). Paşa'ya göre, her devlet, doğuşunda basit ve sadedir. Günden güne kuvvetlendikçe külfet ve ihtiyaçları artar. Zamanla olağanüstü harcamalar yapmak durumunda kaldığından darlığa düşer. Bu esnada devlet idaresi, kötü olursa devlette zafiyet başlar. Her devlet bu dönemlerden geçer. İşte her döneme göre ilaç ve çare aramak gerekir. Her insanda görülen büyüme, durulma ve gerileme çağı, devletlerde de yaşanır. Gerileme bazen açık, bazen de gizli olur. İleri düzeyde çökme emareleri görüldüğünde, bilgece tedbirlerin alınması ile devletin tazelenmesi ve kuvvetlendiği görülür. Devletin maruz kaldığı tehlike ileri düzeyde olur ve dıştan da bazı hastalıklara maruz kalırsa, devletin tazelenmesi ve kuvvetlenmesi güçleşir (Paşa A. C., 2016, s. 37).

Türkçe Dil ve Kavaidi Alanındaki Eserleri: Kava'id-i Osmaniyye. Paşa'nın Türk dili alanında yazdığı ilk çalışmasıdır. Kitabın her bölümü Arapça ve Fransıza alt bölümlere ayrılmıştır. Kelime türleri isimden başlanarak ele alınmıştır. Kelime gruplandırılması, Arapçadaki gibi ele alınmamıştır. Paşa, daha sonra *Medhal-i Kavaid* adlı kitabını rüştiye mekteplerinde okutulmak üzere yazmıştır. Sıbyan mekteplerinde okutulmak üzere daha basit bir dille *Kavaid-i Türkiyye* adlı eserini yazmıştır. Paşa'nın dil bilgisi alanında yazdığı diğer bir kitabı da *Tertib-i Cedid Kavaid-i Osmaniyye'dir* (Oklay, 2014, s. 239). *Belagat-ı Osmaniye* ise Türkçe hakkında yazdığı diğer bir eserdir (Keskiöglü, 1966).

Diğer Eserleri: Eski usulde yazdığı şiir ve kasidelerinin yer aldığı *Divançe*, Arapça *Divanı-ı Saib* için yazdığı Şerh, Osmanlı döneminde kullanılan takvimin ıslahını savunduğu kitabı olan *Takvim'i Edvar*, münazaranın kural ve yöntemine ilişkin yazdığı *Adab-ı Sedat*, mantık ilmi alanında yazdığı *Mi'yar-ı Sedat* ve diğer eserleri *Hülesat'ül Beyan fi Te'lif'ül Kur'an, Hilye-i Saadet, Beyan'ül Unvan, Tarif'ül İrtifa, Malumat-ı Nafia'dır* (Keskiöglü, 1966, s. 228).

Yaşadığı Dönem ve Şartların Düşünceleri Üzerindeki Etkisi

Osmanlı'nın 17. yüzyıl sonlarına kadar, batılı devletlere karşı askeri ve iktisadî bir üstünlüğe sahip olduğu, bilinen bir gerçektir. Osmanlı'nın sahip olduğu İslami inanç ve kültür değerleriyle oluşturduğu güçlü askeri ve idari yapının yanı sıra, bu dönemde hâkimiyetine aldığı stratejik ticaret yolları, bu güce ulaşmasında önemli rol oynamıştır. Ancak 18. yüzyıldan itibaren Batı'da gelişen bilim ve teknolojik gelişmeler, güç merkezinin Osmanlı'dan Batı'ya kaymasına sebep olmuştur. Osmanlı Padişahları Batı'yla aralarında oluşan farkı kapatmak için bir takım reformlara girişmişlerdir. Bu amaçla II. Mahmut, Batı ile temaslarını artırmış, tercüme odaları kurmuş, genel eğitim dışında Tıphane, Mekteb-i Ulum-u Harbiye, Cerrahane gibi mektepleri açmış ve ilköğretimi tüm vatandaşlara zorunlu hale getirmiştir (Oklay, 2014, s. 233-234). Bu dönemde Yeniçeri Ocağı kaldırılmış, Asakir-i Mansure-i Muhammediye adıyla yeni bir ordu kurulmuştur. II. Mahmut'un başlattığı yenileşme hareketinin asıl amacı devlete, eski güç ve itibarı kazandırmak, Batı karşısında Osmanlı aleyhine gelişen askeri, siyasi ve iktisadî gerilemeyi durdurmaktır. Osmanlı'nın güç kaybetmesi, Tanzimat dönemiminin başlamasına zemin hazırlamıştır.

Bu dönemde Osmanlı'nın siyasi, iktisadî ve sosyal hayatında önemli gelişmeler yaşanmıştır. 1838 yılında İngilizlerle Balta Limanı Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Osmanlı Batı için ucuz bir hammadde tedarikçisi ve mamul malları için de büyük bir pazar haline gelmiştir. Diğer bir olay ise

1853-1856 yılları arasında Kırım Savaşıdır. Savaşı finanse etmek için Osmanlı ilk defa dış borçlanmaya gitmiştir (1854). Ancak bunu diğer borçlanmalar takip etmiş, 1854-1894 yılları arasında 41 defa borçlanmıştır. 1856 yılında Islahat Fermanı ilan edilmiş, bu Ferman Tanzimatın getirdiği yenilikleri teyit ederken, Müslim ve gayri Müslim her Osmanlı vatandaşı, kanun önünde eşit kabul edilmiştir. Aynı yıl İngiliz sermayesi ile Bank-ı Osmanî kurulmuştur. 1876 yılında Osmanlı'nın ilk anayasası olan Kanun-i Esasi ve I. Meşrutiyet ilan edilmiştir. Borçlarını ödemekten aciz kalan Osmanlı, 1881 yılında Duyun-u Umumiye İdaresinin kurulmasını kabul etmiştir. Bu dönem Osmanlı'nın en çetinyıllarıdır. Savaşların, isyanların, dış müdahalelerin, göçlerin, reformların, borçlanmanın, buhranların arttığı, Osmanlı'nın büyük devletler tarafından hasta adam olarak görüldüğü, kendi kendini idare edemez muamelesine tabi tutulduğu, aydınların, siyasilerin ve bürokratların modernist ve gelenekçi olarak ikiye ayrıldığı sıkıntılı bir dönem olmuştur. Bir ilim ve devlet adamı olan Ahmed Cevdet Paşa yaşadığı dönemin gerçekliğinden kopmadan çözümler üretmiştir.

Tanzimat dönemi pek çok açıdan önemlidir. Etkileri Cumhuriyete kadar uzanan, geleneksel ile modernin, medreseli ile mekteplinin ayrıştığı bir dönem olmuştur. Olumlu ve olumsuz pekçok etkilerinin olduğu bu dönemde, geleneksel devlet anlayışı terk edilmeye başlanmıştır. Ahmed Cevdet Paşa modernleşmeye tamamen karşı olmamış ve bunun belirli kural ve ölçüler dâhilinde olması gerektiğini savunmuştur (Oklay, 2014, s. 235). Cevdet Paşa, Tanzimat döneminde ortaya çıkan gelenekçi ve modernist ayrışmasında, birini diğerine tercih etmek yerine, sentezci bir yol izlemiştir. Paşa'ya göre, İslam hürriyeti herkese bahşettiği için, Batı'daki gibi bir hürriyet mücadelesi meydana gelmemiştir. Kendisi, hızla yayılan milliyetçi fikirlerin, ülkeyi böleceğinin bilincindedir. Müslümanların birlik ve bütünlüğünü koruma yolunun, Osmanlılık fikrine sarılmak olduğunu savunmuştur (Şimşirgil & Ekinçi, 2008, s. 34). Başlangıçta, Mustafa Reşit Paşa'nın Tanzimat fikrini desteklemiş, yıllar geçtikçe ve olumsuz etkilerini gördükçe, Tanzimat fikrinden uzaklaşmıştır.

Mensup Olduğu Mezhep/Düşünce Okulu

Cevdet Paşa, Osmanlı'nın son yüzyılında yaşamış önemli bir şahsiyettir. Mümtaz bir ilim ve başarılı bir devlet adamıdır. Medrese eğitiminin yanısıra dışardan tanınmış hocalardan aldığı özel dersler sayesinde, kapsamlı bir ilme sahip olmuştur. Ele aldığı her konuyu bir uzman maharetiyle tamamlamıştır.

Paşa, Osmanlı Medrese geleneğinden gelmektedir. Hanefi mezhebine mensuptur. Mecelle hukuk çalışmalarını, Hanefi mezhebinin fıkhi görüşleri

üzerine bina etmiştir. Genel olarak mezhep içinde tercih edilen görüşleri almıştır. Nadiren bu geleneğin dışına çıktığı için eleştirilere muhatab olmuştur. Ancak Hanefi mezhebi dışındaki görüşlere başvurmamıştır.

Paşa'nın ilmi kişiliği, mederese geleneğinden geldiği nazarı itibara alındığında, akranlarına göre muasır, halefleriyle karşılaştırıldığında "Cevdet Paşa'nın Müslümanlığı/Sünniliği Hanefi ve Maturidi mezhebiyle sınırlıdır. Mecelle örneğinde görüldüğü üzere, telif-i mezahibin caiz olmadığını savunur, halkın itikadını, modernleşme devrinde muhafaza etmeyi dert edindiği için Kısas-ı Enbiya'yı kaleme alır" (Şeker, 2011, s. 22).

Oklay'a (2014) göre, Cevdet Paşa, "duygularıyla Osmanlıcı ve İslamcı, çalışma yöntemiyle batıcı bir kimliğe sahiptir" (Oklay, 2014, s. 237).

İktisat Geleneğindeki Yeri ve Modern İktisat Bilimine Katkıları

Halaçoğlu ve Aydın'a göre, Cevdet Paşa iktisatta liberal görüş taraftarıdır (Halaçoğlu & Aydın, Cevdet Paşa, 1993). Sayar'a (2013) göre, Cevdet Paşa serbest ticaretten daha doğru yol olmayacağı ve tüccarın korunup kayırılmasının yanlış olduğu fikrindedir (Sayar, 2013, s. 184). Paşa, narh uygulamasına karşıdır. Fiyat serbestliği fikrini savunması, onun Klasik iktisat felsefesinin etkisiyle değil, Hz. Peygamber'in şu hadisi sebebiyledir: "Narh koymayınız, zira narh koyan kullarına darlık ve bolluk veren, onları rızıklandıran Cenab-ı Hak'tır" (Sayar, 2013, s. 82).

Cevdet Paşa'nın liberal görüş taraftarı olduğu tartışılabilir bir konudur. Bununla beraber görüşleri serbest piyasa iktisat görüşüne daya yakındır. Eşya fiyatlarının arz ve talep göre oluşması taraftarıdır. Devletin ticaret tekellerini kaldırması, imar, ulaşım ve diğer altyapı hizmetlerini sunması ve üreticiyi desteklemesi gerektiğini, savunur.

Cevdet Paşa'ya göre, tarım kesimine öküz verilmeli, ürünlerini pazarda, istedikleri fiyatlara satmalarına imkân verilmeli ve fazla vergi alınmamalıdır. Devlet memurlarının rüşvet ve hediye kabul etmelerine engel olunmalı, gereksiz yere memur istihdamından kaçınılmalıdır (Paşa A. C., 2016, s. 353-358). Ona göre, çok asker bulundurmakla devletin güçlü olamaz, asıl mesele halkı kalkındırmak ve bayırdırlık işlerine ağırlık vermektir (Paşa A. C., 2016, s. 157):

Cevdet Paşa dış ticaretin öneminin farkındadır. Osmanlı'nın zamanında Hindistan bölgesindeki pazarları İngilizlere kaptırdığı için hayıflanmıştır.

Dış ticaretin gelişmesi için deniz ticaret tekelinin kaldırılması ve gümrüklerde kolaylıkların sağlanmasını önermiştir.

Paşa, fiyat istikrarını önemsemiştir. Düşük ayarlı para basımına karşıdır. Bunun geçici bir canlanmaya neden olsa da, uzun vadede iktisadî canlılığa yol açmayacağını düşünmüştür (Sözen, 1998, s. 142).

Cevdet Paşa'nın sosyalizme dair görüşleri menfidir. Bu görüşün yeni olmadığı, tarihte Mazdeklere ve ilk çağlardaki sofistaiye'ye dayandığını ileri sürmüştür (Bolay, 1997).

Cevdet Paşa, Müslümanların da anonim şirketler kurmasını teşvik etmiştir (Halaçoğlu & Aydın, Cevdet Paşa, 1993). Şirket-i Hayriye'nin kurulmasına bizzat kendisi öncülük etmiş ve şirketin ana sözleşmesini hazırlamıştır.

İktisadi Yaklaşımı ve Görüşleri

İktisadi Meselelere Genel Yaklaşımı

19. yüzyıl Osmanlı'nın iktisadî alan dâhil pek çok alanlarda buhran yaşadığı bir dönemdir. Cevdet Paşa, Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı iktisadî ve ticari meseleleri ele almış, tahlil etmiş ve bu meselelere ilişkin teorik ve pratik çözümler sunmuştur. Bir devlet adamı olarak Paşa'nın zihnini meşkul eden meselelerin başında, Osmanlı'nın gerilemesinin duruldurulması, devlet borçlarının ödenmesi, bütçe açıkların giderilmesi, üretim ve ticaretin canlandırılması gelmektedir.

İktisadi konuları ele aldığı müstakil bir eseri bulunmamakla birlikte, Paşa eserlerinde yer yer iktisadî tahlillere girmiş, eleştiri ve önerilerde bulunmuştur. Dolayısıyla Paşa'nın iktisadî görüşlerini, muhtelif eserlerinde yaptığı iktisadî ve mali tahlillerden ve Paşa hakkında yazılmış eserlerden tespit edilecektir.

İktisadi meseleleri İslami açıdan ele alış tarzı

Cevdet Paşa, siyasi, iktisadî ve hukuki meseleleri ele alırken İslam medeniyeti perpektifinden çözüm bulmaya çalışmıştır. Osmanlı'da aydınların ve bürokratların modernist ve gelenekçi olarak ayrıştığı bir dönemde, Cevdet Paşa, medrese geleneğinden gelmesine rağmen toptancı bir yaklaşımla Batı'dan faydalanmaya karşı çıkmamıştır. Belli ölçüler dâhilinde Batı'dan bazı şeylerin alınabileceği görüşündedir.

Cevdet Paşa, başka medeniyetlerle temasa geçerken ve bazı hususları o medeniyetlerden alırken, terk edilmeyecek hususlara dikkat çekmiştir. Cevdet Paşa'nın, İslam dinine bağlı ve samimi bir Müslüman olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu dinin sabiteleri sayılan itikat, ibadet ve ahlak gibi ana unsurlarının değişmesine karşıdır. Kendi tabiri ile alafrangalığa özenilmemelidir; başka medeniyetle temasa geçilirken, kendi hukuk sistemimiz korunmalıdır. Zira farklı medeniyet ihtiyacı içinde gelişen hukuk sisteminin, başka bir medeniyete uygulanması durumunda, o medeniyeti ve milleti mahvetmek demektir. Başka bir medeniyetten alınanlar, İslam medeniyetinin mihenk taşı olan İslam Şeriatına aykırı olmamalıdır (Anay, 1997, s. 73-75). Osmanlı gerileme dönemine girerken Avrupada fen ve ilimde fevkalade gelişmeler olduğunu, bu ilerlemeden mutlaka faydalanması gerektiğini ancak kendi kanun ve geleneklerimizi de korumamızın elzem olduğunu savunur (Şimşirgil & Ekinci, 2008, s. 38-39).

Cevdet Paşa'nın, narh uygulamasına karşı oluşu ve fiyatların kendiliğinden oluşması, diğer bir ifadeyle fiyatların arz ve talebe göre oluşmasını savunması, onun klasik iktisat düşüncesi etkisiyle değil, bu konudaki Hz Peygamber'in şu hadisi sebebiyledir: "Narh koymayınız, zira narh koyan, kullarına darlık ve bolluk veren, onları rızıklandıran Cenab-ı Hak'tır" (Sayar, 2013, s. 82)

İktisadi meseleleri günümüzde mevcut iktisat anlayışı açısından ele alış tarzı

Cevdet Paşa, meseleleri ele alırken bilimsel yaklaşıp. Çoklu kez olayları araştırır veya gözlemler ve tahlil eder. Olaylar arasında sebep sonuç ilişkileri kurmaya çalışır.

Cevdet Paşa, Doğu ve Batıda gelişen ticari ve iktisadî olaylara dair gözlemleri, onun iktisat alanına yabancı olmadığını göstermektedir. Yunanlılar, Romalılar, Avrupa Feodalizmi, keşifler, Hindistan ve Amerika'da kurulan sömürgeler ve Avrupa devletlerinde meydana gelen iktisadî gelişmeler, Paşa'nın üzerinde fikir yürüttüğü konulardır. Avrupa toplumlarının ayırt edici özelliğinin, sınıflar arası farklılıklar ve sınıflar arası çatışma olduğunu, bu durumun Romalılara kadar uzandığını ileri sürmüştür (İzgör, Ahmet Cevdet Paşa, 1999, s. 43-44).

Cevdet Paşa, sosyalizm hakkında yazdığı bir makalesinde, bu fikri ceryanının ahlak ve toplum görüşlerinin yeni olmadığı, tarihte Mazdeke kadar

gittiğini söylemiştir. Paşa'ya göre sosyalizm ve nihilizm, ilk çağlarda sofistaiye olarak bilinen, Yunanlardaki sofistlerin bir devamıdır. Avrupa toplumlarının, bu tür cereyanların gelişmesine elverişli olduğunu söyleyen Cevdet Paşa, Avrupada bir sosyalist ihtilal gerçekleştiğinde, ne gibi sonuçlar doğuracağını şöyle öngörmektedir: Bu ihtilal gerçekleşse bile uzun sürmeyecektir; çünkü karşı gruplar ve fikirler çıkacaktır. Osmanlı toplumu bundan fazla etkilenmeyecektir. Zira aile, toplum ve dini bünyemiz sağlamdır. Bu görüş, bizde taraf bulabilir. Lakin bu sayı az olacak ve dolayısıyla toplumumuzda fazla etkileri olmayacaktır. Düşünürümüz, adeta 1917 sonrasında yaşanan olayları o gün özetlemiştir (Bolay, 1997).

Cevdet Paşa, Economie politique terimini kullanmış, bunu “Esbab-ı servet ve mâmûriyet-i umumiye ilmi” olarak tanımlamıştır (Arıkan, 1986, s. 195). Paşa, kapitalizmin Osmanlı'ya girmediğini iddia etmekte ve Batının kendi buluşu gibi sunduğu ekonomi-politik'in çok önceleri, Müslüman bilginlerince incelendiğini, İbn-i Haldun'un devlet ve ticarete ilişkin ele aldığı yazılarının önemli kısmının “ekonomi-politik” alana dair olduğunu düşünmektedir (İzgöer A. Z., 2016, s. 59).

Üzerinde Durduğu İktisadi Meseleler

Serbest piyasa ekonomisi

Cevdet Paşa'ya göre, piyasada fiyatlar arz ve talebe göre oluşmalı, ticaretin gelişmesi için tekelcilik kaldırılmalıdır. “Herkes ürününü tabii fiyatıyla satsın” denilirse ticaret gelişir (Paşa A. C., 2016, s. 375-376). Bazı yazarlara göre, Paşa iktisatta liberal görüş taraftarıdır (Halaçoğlu & Aydın, Cevdet Paşa, 1993). Cevdet Paşa, devletin fiyatlara müdahale edilmesine karşıdır ve piyasada fiyatların tabii oluşması gerektiğini savunmaktadır. Aşağıda görüleceği üzere, Paşa, eserlerinde yer verdiği olayları tahlil ederken, fiyatların yükselmesi ve düşmesini, talebin artması ve azalmasıyla izah etmektedir.

Kırım Savaşı'nda İstanbul'a gelen İngiliz ve Fransız askerleri çok harcama yaptılar. Başta kuyumcular olmak üzere İstanbul esnafı bu sayede çok para kazandı. Yüksek servet elde eden kuyumcular kibarene yaşamaya başladılar ve Boğaz'da yalılar kiraladılar. Neredeyse kiralık yazlık kalmadı, bir zamanlar Balta Limanı'nda kırk bin kuruşa satılan yalı, artan kira talepleri yüzünden kira fiyatları aşırı yükseldi, altı aylık kira bedelleri kırk bin kuruşa ulaştı (Paşa A. C., 1980, s. 8-10).

Ali ve Fuat Paşalar arasında harcamalarda bir yarış vardı. Bir süre sonra borçlanma yolunu aradılar. Hazinenin itibarı zayıfladığından, borç alabilecek kimse bulamadılar. İstanbul esnafının müşterileri, çoğunlukla maaşlı olduğundan, alacaklarını da alamaz oldular. İstanbul'da birden mali bir daralma görüldü. Daha önce İstanbul'da emlak fiyatları nasıl aniden yükseldiyse şimdi de fiyatlar gerilemeye başladı (Paşa A. C., 1980, s. 8-10).

Kırım Savaşından önce tütünün en iyisi altmış kuruşa alınırdu. Savaş sırasında birden fiyatı üç yüze çıktı ve bir daha fiyatı düşmedi. Yenice tütünü piyasada büyük ilgi gördü, Paris'de bile Yenice tütünü satan dükkanlar açıldı (Paşa A. C., 1980, s. 9).

Anonim şirketlerin kurulması

Cevdet Paşa, Müslümanların da anonim şirketler kurmasını teşvik etmiştir (Halaçoğlu & Aydın, Cevdet Paşa, 1993). Boğaziçinde vapur işletmek amacıyla Cevdet Paşa, Fuat Paşa ile birlikte Şirket-i Hayriye'nin nizamnamesini hazırladılar (Ülkütaşır, 1945, s. 10). Şirketin kuruluş amacı, Avrupa'da gelişip büyük servet ve zenginlik gerektiren, anonim denilen tüzel kişiliğe sahip bir şirket örneği göstermek ve Boğaziçi sakinlerinin İstanbul'a gelişi ve gidişlerini kolaylaştırmak olarak açıklanmıştır. Başlangıçta, şirketin sermayesi 45.000 lira olarak açıklanmış, her bir hisse değeri 30 lira olmak üzere 1500 hisseye bölünmüştür. Daha sonra şirket sermayesi yeterli görülmeyince 500 hisse senedi daha çıkarılmıştır. Hisse senetleri Sultan Abdulmecit, annesi Bezmialem Valide Sultan, Vükela, memurlar ve sermayedarlar tarafından satın alınmıştır. 12 Ekim 1910 yılında iç tüzükte değişikliğe gidilerek Şirketin bir Osmanlı anonim şirketi olduğu belirtilerek hissedarların, çalışanların ve idare meclis üyelerinin Osmanlı uyruklu olması şartı getirilmiştir. Yabancılar sadece teknik işlerde istihdam ediliyordu. Şirket 20 Ekim 1944 yılında 2.550.000 lira karşılığında Devlet tarafından satın alınmıştır. Böylece Şirket-i Hayriye bütün malvarlığıyla Devlet Denizyolları ve Limanları Umum Müdürlüğü'ne devredilmiş oldu (Akyıldız, 2010, s. 201-203).

Devletin ekonomideki yeri

Paşa bir devletin, varlığını sürdürmesi için güçlü ordulara sahip olması gerektiğini belirtir. Güçlü bir ordu ancak güçlü bir ekonomi ile mümkündür. O da "ülkenin ve halkın düzgün, çalışkan ve bayındır olmasına bağlıdır" (Paşa A. C., 2016, s. 158).

Cevdet Paşa, IV. Sultan Mehmet ve 1850 yılında sadrazamlığa getirilen Köprülü Mehmet Paşa döneminin iktisadî durumunu analiz ederken, sadarete getirilen Köprülü Mustafa Paşa'nın bozulan devlet maliyesini ıslah etmek için güruklerde ve iltizamlardaki haksızlıkları giderdiğini ve vezirlere bayram hediyesi verme geleneğine son verdiğini ve adaleti yeniden tesise çalıştığını, belirttiikten sonra bu konudaki görüşlerini şöyle ifade etmektedir: “*Sadrazam Köprülü Mustafa Paşa, adaletsiz vergi ve gelirleri ortadan kaldırmak suretiyle ilk anda devlet gelirini azaltmışsa da bu tedbirler halkı çalışmaya teşvik etmiş, üretim artmış, devletin geliri eskisinin beş misline kadar yükselmiştir*” (Paşa A. C., 2016, s. 49). Paşa halkdan fazla vergi alınmasına karşıdır. Devlet gelirlerini artırmak için vergileri artırmanın yanlış olduğunu, vergi artışlarının başta bir gelir artışına sebep olsa bile sonuçta gelirlerin düşeceğini düşünmektedir. Zira vergilerin, üretim ve ticaret üzerinde olumsuz etkileri vardır. Oysa Devlet üretim ve ticareti destekleyerek halkın gelir seviyesini yükseltmeye öncelik vermesi gerekir. Halkın gelirleri arttığında, doğal olarak, devlet gelirlerinin de artacağı kanaatindedir.

Cevdet Paşa'ya göre, devletin halka altyapı hizmetlerini götürmesi, çiftçilerin ürünlerini pazara ulaştırmaları için yol, araç ve diğer hizmetleri vermesi ve bunun için gerekli mevzuat düzenlemelerini yapması gerekir. Böylece, “yurttaş memnun olsun, memnun oldukça çalışsın, çalışırken de devlete servetiyle ve emeği ile hizmet imkânına kavuşsun. Yoksa çiftçi ve çoban kimseleri toplayıp da bol askerimiz olsun diye övünmek ve göz boyamak hiçbir işe yaramaz, iyi netice vermez” (Paşa A. C., 2016, s. 157).

Devlet harcamaları ve denk bütçe

Cevdet Paşa, harcamaların bütçe gelirlerine göre yapılması, plansız harcama ve israftan kaçınılması gerektiğini savunarak şu tavsiyelerde bulunmaktadır: “Bütçenin kaldıramayacağı ve milletin dayanamayacağı kadar bol asker ve silah toplamakla olmaz. Asıl mesele, halkı kalkındırmak ve ülkeyi bayındırlaştırmaktır”. Bunun için de ilk başvurulacak yol vergi koymak ve plansız harcamalarda bulunmak değil, “fakir milletin boğazından keserek verdiği paraları tam yerine harcamak şarttır.” (Paşa A. C., 2016, s. 157). “Öteden berü Devlet-i Aliyye iradına göre masraf ederdi. Memurin dahi vaktiyle maaşlarını alup idarelerini ana uydururlardı. O zaman alafranga hane ve salihane tecem-mülâtı yok idi. Saray-ı Humayun'un idaresi ise pek mazbut bir halde idi.” (Paşa A. C., 1980, s. 6)”.

Paşa, daha sonra Saray-ı Humayun'un, zamanın icabları bahanesiyle, masraflarını artırdığına işaret etmekte ve şu tespitlerde bulunmakradır. "Bu haller ise Devlet- Aliye'nin dahil olduğu meslek-i medeniyete mügayir düşerek yar-u ağyar nazarlarında çirkin görüldüğünden, icabat-ı zamanıyyeye göre vükela ve ricalü kibar payton ve araba edindikleri gibi Saray-ı Humayun'da da mükellef araba ve tecemmülat-ı saire bulunmak lazıme-i halden görüldü" (Paşa A. C., 1980, s. 6).

Paşa'ya göre, Reşit paşa kendi döneminde Batıya özenmiş, çok harcama yapmıştı, ancak hazineyi borç altına sokmamıştır. Daha sonra gelen Fuat ve Ali Paşa hazineyi borca boğmuşlardır. Ardından Mahmut Paşa hazine borçlanma faizlerini düşürmeye çalıştıysa da yolsuzluk sebebiyle hazine büsbütün kötüleşti ve mali durum düzeltilemedi (Paşa A. C., 1980, s. 239).

Sultan Abdülmecit, borçlanmaktan sakınır ve denk bütçeye büyük önem verirdi. Lakin o da dönemin rüzgârına kapılır. 1271 senesi, şevvalin dördüncü gününde, vükalaya hitaben yaptığı konuşmasında: "İstikraz olunmamak için çok çalıştım. Lakin ahval bizi istikraza mecbur etti. Bunun tediyesi varidatın artmasıyla mümkündür", demiştir. Fethi Paşa ve Halil Paşa: "Efendimize göre bu bir şey değil" demeleri üzerine "yok yok, ziyadece olduğuna benim de kalbim şahadet etti" buyurmuştur (Paşa A. C., 1980, s. 7).

Cevdet Paşa Maruzat adlı eserinde, tarihi olayları aktarırken yer yer iktisadî ve sosyal tahliller de bulunur. Devlet büyüklerinin harcamalarını nasıl artırdıklarını ve bunların denk bütçeyi nasıl bozdukları üzerinde durur. Bu olaylardan biri de şudur. Mısır valisi Abbas Paşa döneminde, Mısır'dan İstanbul'a göç eden çok sayıda paşa, bey ve kadının İstanbul'un sosyal ve iktisadî hayatı üzerindeki etkilerinden bahseder. İstanbul'a gelen bu kişiler, çok pahalı konak ve yalı satın aldılar. Evlerini alafranga usulü düzenleyip süslediler. Çokça para harcadılar. Devlet adamları da onlardan etkilenip onlarla adeta yarışa girdiler (Paşa A. C., 1980, s. 7-8).

Dış ticaret politikası

1543-1554 yılları Osmanlı-Hind münasebetlerini değerlendiren Paşa, bazı Hind eyaletlerinin Osmanlı'dan yardım taleplerine cevap verilmemesini teessüfle karşılamakta, şayet burada dirayetli elçiler bulundurulup, o kıtadaki İslam ülkeleri korunup Hind ticareti ele geçirilmiş olsaydı, oradaki birçok yer, Osmanlı'nın elinde olacaktı. Paşa'ya göre bir ülkeyi kontrol altına almanın oradaki ticari faaliyetleri kontrol altına almakla mümkün olacağını belirtmekte-

dir. Nitekim Ümit burnunun Vasco de Gama tarafından keşfinden sonra ticaret yapmak için Kıtaya, önce Portekizliler, sonra Hollandalılar, Danimarkalılar ve Fransızlar gelmiş ve birçok yeri işgal etmişlerdir. Bu tarihten 170 yıl önce İngilizler, ticareti ve memleketi ele geçirmişlerdi. (Paşa A. C., 2016, s. 100).

Paşa, Sultan III. Selim zamanında yapılan ıslahat çalışmaları kapsamında yaptığı değerlendirmede: Bir ülkenin kalkınması, ticari dengenin kendi lehine olmasına bağlıdır. Osmanlı Devleti'nin ticareti, yabacıların elinde idi. O dönemin ileri gelenleri ticaretin tekrar Osmanlı tebasına geçmesinin yolları arıyorlardı. En büyük ticaret mecrası denizler olduğundan ticaret gemileri artırılabilirdi. Bir devletin denizci devlet olması, ancak deniz ticaretinin artmasıyla mümkün olabilir. Bir zamanlar Osmanlı deniz kuvveti, Avrupalı devletlerinkinden üstündü. Zamanla Osmanlı'da ticaret gemiciliği azalınca, deniz gücü de azaldı. Bunun bir çözümü vardı. Deniz ticaretinde tekeli kaldırmak ve Osmanlı tüccarına gümrük kolaylıkları sağlamaktı. Böylece "herkes ürünü tabi fiyatıyla satsın" denilseydi ticaret de gelişecekti (Paşa A. C., 2016, s. 375-376). Paşa'ya göre denizlerde askeri hâkimiyetin, deniz ticaretiyle güçlendirilmesi gerekir. Hatta deniz gücünün devam edebilmesinin, ancak deniz ticaretinde güçlü olmakla mümkün olabileceğini düşünmektedir.

Ayrıca, Paşa'ya göre, devletin kalkınması için kapitülasyonların kaldırılması da elzemdir (Halaçoğlu & Aydın, Cevdet Paşa, 1993).

Para politikası

Cevdet Paşa, Osmanlı'nın 18. yüzyıl sonlarına ilişkin idari ve mali durumuna ilişkin yaptığı tahlillerde; paranın değerini düşürerek, piyasaya fazla para sürmenin kısa süreli ekonomi üzerinde olumlu etkisi görülse de uzun vadede bunun fayda vermeyeceğini belirtmektedir.

Cevdet Paşa'ya göre, Osmanlı mali problemlerini çözmek için başvurduğu yollardan biri sikke ayarını düşürmektir. Bu yöntem yanlış ve pek çok kötü sonuçlara yol açacaktır (Sözen, 1998, s. 142). Osmanlı'da 18. yüzyıl sonlarında savaş sebebiyle yiyecek ve içecek fiyatları yükselmiş, ürün sıkıntısı çekilmişti. Karaborsa ve yalan dolan almış yürümüşü. Mültezimler ise keselerini doldurmak ve mümkün olduğu kadar çok kısa zamanda zengin olmak için çalıp çırpıma başlamışlardı. İstanbul halkı kıtlıktan, taşra ise zulüm ve soygunculuktan muzdaripti. Bu duruma ilişkin şikâyetler I. Abdulhamid'e kadar ulaşmıştı. Sultan bir takım tedbirler almaya girişti. Bu kapsamda Karadeniz yoluyla zahire getirilmesi için sadrazam, vekiline ticaret gemilerinin güvenli-

ğinin sağlanması emretmişti. Sefere çıkmak için yeterli akçeye ihtiyaç varlıklı konaklardan, ileride karşılığı ödenmek üzere, altın ve gümüş toplanıp bakırla karıştırılarak düşük ayarlı para basıldı. İlk başta piyasada biraz canlanma görüldü ise de bu durum anlaşılınca durgunluk yeniden baş gösterdi (Paşa A. C., 2016, s. 290-293).

İktisat Yazını İçerisinde Etkilendiği Kişiler

Beslendiği bilgi kaynakları dikkate alındığında, Başta Kur'n-ı Kerim, Sünnet ve Hanefi fukahasının görüşleri olmak üzere, İbn-i Haldun gibi diğer İslam bilginlerinin görüşleri, Cevdet Paşa'nın hukuk, iktisat ve ticaret hakkındaki görüşlerinin şekillenmesinde etkili olmuşlardır. Nitekim kendisi, ticaret hukukuna ilişkin fıkha dayalı bir kanun yapma fikrini ortaya koymuş ve Meccelle'nin yazılmasına öncülük etmiştir.

Yine, ticaretin serbest olması, eşya fiyatlarının arz ve talebe göre oluşması ilgili görüşleri, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ilgili hadisine dayanmaktadır.

Ahmed Cevdet Paşa, İbn-Haldun'un etkisiyle, hadiseleri tahlil ederken, onları bütün olarak ele alıp sebep ve sonuç ilişkilerini ortaya koymaya çalışır (Şimşirgil & Ekinci, 2008, s. 34). Kendisi de İbn-i Haldun'un bu metodunu, iktisadî olayları tahlil ederken kullanmıştır.

Ekonomi-politik'nin Batı'nın icadı olmadığını ve İbn-i Haldun'un devlet ve ticarete ilişkin yazılarının önemli bir kısmının buna dair olduğunu ileri sürmüştür (İzgoer A. Z., 2016, s. 59).

Kaynakça

- Akgündüz, A., & Öztürk, S. (2000). *Bilinmeyen Osmanlı*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.
- Akyıldız, A. (2010). "Şirket-i Hayriyye". 01 31, 2020 tarihinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/sirket-i-hayriyye> adresinden alındı
- Âliye, F. H. (1994). *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*. İstanbul: Pinar Yayınları.
- Anay, H. (1997). Ahmet Cevdet Paşa'nın Modernizme Bakışı. *Ahmet Cevdet Paşa* (s. 67-77). İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Arıkan, Z. (1986). Cevdet Paşa'nın Tarihinde Kullandığı Yabancı Kaynaklar ve Terimler. *Ahmet Cevdet Paşa Semineri* (s. 173-197). İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Aydın, M. Â. (2003). *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
- Baysun, M. C. (1954). Cevdet Paşa, Şahsiyetine ve İlim Sahasındaki Faaliyetine Dair. *JOURNAL OF TURKOLOGY*, 11 (0), 213-230. Retrieved from <http://dergipark.org.tr/iuturkiyat/issue/18504/194856>.
- Berkes, N. (2002). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. (A. Kuyaş, Dü.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bolay, S. H. (1997). Sunuş. *Ahmet Cevdet Paşa*. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Eraslan, C. (1992). *II. Abdülhamit ve İslam Birliği*. İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Erdem, S. (2005). Türkçede Mecelle Literatürü. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3(5), 673-722.
- Gündüz, M. (2012). *Eğitimci Yönüyle Ahmet Cevdet Paşa*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Gür, A. R. (t.y.). *Hukuk Tarihi ve Tefekkürü Bakımından Mecelle*. İstanbul: Çeltüt Matbaası.
- Halaçoğlu, Y. (1986). Kendi Kaleminden Ahmet Cevdet Paşa. *Ahmet Cevdet Paşa Semineri* (s. 1-6). İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Halaçoğlu, Y., & Aydın, M. A. (1993). Cevdet Paşa. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt C.7, s. 443-450). içinde İstanbul: TDV Yayınları.
- İzğöer, A. Z. (1999). *Ahmet Cevdet Paşa*. İstanbul: Şule Yayınları.

- İzğöer, A. Z. (2016). *Müslüman, Osmanlı ve Modern Ahmet Cevdet Paşa* (2 b.). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kemal, Y. (1975). *Tarih Musahabeleri*. İstanbul.
- Keskioglu, O. (1966). Ahmed Cevdet Paşa (1822-1895) Hayatı ve Eserleri. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XIV.
- Kuran, E. (1986). Türk Tefekkür Tarihinde Ahmet Cevdet Paşa'nın Yeri. *Ahmet Cevdet Paşa Semineri* (s. 7-12). İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Kuran, E. (1997). Devlet Adamı Olarak Cevdet Paşa. *Ahmet Cevdet Paşa* (s. 3-7). İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Lewis, B. (1993). *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (5. b.). (M. Kıratlı, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Mardin, E. (1946). *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Mardin, Ş. (2017). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu* (13. b.). (M. Türköne, F. Unal, & E. İrfan, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oklay, E. (2014). Ahmet Cevdet Paşa'nın Türk Eğitim Tarihi Açısından Önemi Üzerine Bir İnceleme. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX(1).
- Paşa, A. C. (1980). *Maruzat*. (Y. Halaçoğlu, Dü.) İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Paşa, A. C. (2016). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi-1* (6 b.). (M. Güçlükol, & B. Bozkurt, Dü.) İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Paşa, C. (1986). *Tezâkir (1-12)* (2 b., Cilt 1). (C. Hazırlayan: Baysun, Dü.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Paşa, C. (1986). *Tezakir 21-39* (2 b.). (C. Baysun, Dü.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Quataert, D. (2017). *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş 1881-1908* (1 b.). (S. Tekay, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sayar, A. G. (2013). *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*. İstanbul: Ötügen.
- Sözen, K. (1998). *Ahmet Cevdet Paşa'nın Felsefi Düşüncesi*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları .
- Şeker, F. M. (2011). *Modernleşme Devrinde İlmîye Cevdet Paşa-İbnulemin Örneği*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Şimşirgil, A., & Ekinci, E. B. (2008). *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle*. İstanbul: KTB Yayınları.

- Turan, Ş. (1986). Cevdet Paşa'nın Kültür Tarihimizdeki Yeri. *Ahmet Cevdet Paşa Semineri* (s. 13-20). İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Ülkütaşır, M. Ş. (1945). *Cevdet Paşa*. Ankara: Doğu Matbası.
- Yazan, Ü. M. (1997). Bir Osmanlı Sosyoloğu Ahmet Cevdet Paşa. *Ahmet Cevdet Paşa* (s. 9-16). Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yıldırım, Ş. (2015). Ahmet Cevdet Paşa ve Hukukçuluğu (1822-1895). *S.D.E. Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(1), 117-141.